

УДК 378.1

О. І. КОВНІР

викладач

Херсонське морехідне училище рибної промисловості
Керченського державного морського технологічного університету

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

У статті розкрито теоретичні засади становлення в Україні громадянського суспільства європейського зразка, досліджено хід упровадження в систему вищої освіти громадянської освіти та виховання, проаналізовано перспективний зарубіжний досвід громадянської освіти та виховання надано рекомендації науково-педагогічним працівникам вищів щодо подолання проблем, які мають місце в навчально-виховному процесі ВНЗ України під час упровадження громадянської освіти та виховання.

Ключові слова: глобалізація суспільного розвитку, громадянське суспільство, громадянська освіта та виховання, вища школа, навчально-виховний процес, громадянська компетентність, громадянська зрілість особистості.

Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, відбувається перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, що значною мірою ґрунтуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення [6].

У “Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходах щодо її реалізації”, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012, наголошено, що “державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства виходить, зокрема, з потреби утвердження та забезпечення прав і свобод людини, гарантії яких закріплені у фундаментальних міжнародних документах, насамперед Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколах до неї, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі ухвалення рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, інших міжнародних документах у цій сфері” [10].

Як відомо, трансформація вищої освіти, що активно відбувається в Україні після ухвалення Закону “Про вищу освіту” від 01 липня 2014 р. № 1556-VII [9], – це її переорієнтація з держави на людину, на фундаментальні гуманістичні цінності, на послідовну демократизацію всього освітнього процесу, усієї освітньо-педагогічної ідеології загалом і громадянської освіти та виховання зокрема, виходячи з того, що постіндустріальне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для найголовнішої соціально-психологічної потреби осо-

бистості – потреби в самовизначенні та самоствердженні. Це можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує аксіому “вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава”[6].

Останнім часом до проблеми громадянської освіти та виховання зверталися І. Бех, І. Іванюк, П. Ігнатенко, А. Колодій, В. Кремень, В. Овчарук, І. Пасічник, С. Позняк, О. Пометун, Т. Ремех, О. Сухомлинська, І. Тараненко, А. Терещенко, які, зокрема, досліджували сучасний стан громадянської освіти та виховання в Україні, український і зарубіжний досвід громадянської освіти та виховання, формування громадянської компетентності засобами сучасного змісту освіти, національні цінності українського суспільства, педагогічні основи морального й правового виховання, принципи, методи, шляхи й засоби формування громадянських якостей особистості в сучасних умовах та ін.

Проте в працях названих вище авторів по суті не розкрито останні напрацювання із зазначеного питання в новітніх державних і галузевих документах і, відповідно, не поставлено завдання щодо їх реалізації у вищій школі України в сучасних революційних умовах трансформації українського суспільства.

Саме тому *метою статті* є висвітлення сучасних підходів і завдань до громадянської освіти та виховання у вищій школі України, закріплених у новітніх нормативно-правових актах нашої держави та постановка відповідних завдань педагогічним колективам вишів щодо їх практичної реалізації в сучасних умовах трансформації українського суспільства.

Для розуміння суті громадянського виховання і громадянської освіти насамперед слід з'ясувати суть поняття “громадянське суспільство”. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації”, затверджені Указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012, виходять із розуміння громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, у якому вільно реалізуються основоположні права та свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації[10].

Держава і громадянське суспільство в межах демократичного устрою зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки й слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що в поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку [10].

За визначенням А. Михненка та В. Полуріз як авторів Енциклопедичного словника з державного управління, “громадянське суспільство – ін-

тегроване позначення всієї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, тобто сторони життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, що перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. До основних ознак громадянського суспільства названі вище автори, зокрема, відносять: визнання головною цінністю суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; ідеологічну й політичну свободу, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і реалізацію державної політики [2, с. 124–125].

Новий Закон України “Про вищу освіту” (2014) визначає цей рівень підготовки фахівців як “сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі [9].

Отже, як видно, формування світоглядних і громадянських якостей, громадянських компетентностей посідає вагоме місце в підготовці фахівця у вищій школі України.

Важливою складовою становлення демократичної держави й громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості людей, є громадянська освіта та виховання. Вони поступово стають невід’ємним компонентом навчально-виховного процесу у вищій школі. У сучасній Україні нагромаджено значний доробок у галузі громадянської освіти та виховання у вишах, водночас він потребує ґрунтовного аналізу й осмислення з метою систематизації та узагальнення підходів до змісту громадянської освіти та виховання [4].

Як зазначено в проекті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, “актуальність громадянської освіти та виховання в Україні зумовлюється водночас процесом становлення нації. Для поліетнічної України громадянська культура особистості відіграє особливо важливу роль ще й тому, що вона покликана сприяти формуванню соборності держави, що є серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянської культури, можливе об’єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й удосконалення незалежної, демократичної, правової, соціальної держави й громадянського суспільства [6].

За визначенням К. Чорної як автору Енциклопедії освіти, “громадянське виховання – це педагогічний процес становлення свідомого, відповідального і компетентного громадянина-патріота, спрямований на саморозвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства” [3, с. 149–150].

Водночас зазначене видання не подає поняття “громадянська освіта”.

Такий термін ми віднаходимо в Енциклопедичному словнику “Освіта дорослих” у Л. Паращенко. На її думку, “громадянська освіта – це: 1) спеціалізована, систематична підготовка людей до суспільного життя в умовах демократії; 2) навчання, спрямоване на формування знань про права й обов’язки людини; 3) складова громадянського виховання [7, с. 81–82].

За визначенням Л. Паращенко, “громадянське виховання – керований процес становлення свідомого, відповідального і компетентного громадянина-патріота, спрямований на саморозвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства, формування громадянськості як інтегративної якості особистості. Громадянське виховання пов’язане з громадянською освітою формуванням соціально-політичної компетентності особистості у суспільній сфері, яка передбачає політичну, правову та економічну освіченість, здатність керуватися відповідними знаннями в умовах кардинальної перебудови суспільства” [7, с. 81].

У сучасній педагогіці громадянське виховання розглядається через призму компетентнісного підходу, який передбачає, що одним із найважливіших результатів громадянського виховання має стати громадянська зрілість особистості. Вона є сукупністю компетентностей, що дають змогу активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов’язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства [7, с. 81].

Громадянська ж освіта є складною динамічною системою, що поєднує громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми й способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; громадянські чесноти – норми, настанови, цінності та якості, властиві громадянину демократичного суспільства [7, с. 81].

У прийнятій 2010 р. Радою Європи Хартії освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини проголошено потребу та важливість для кожної країни “виховання, підготовки, інформування, практики та діяльності, спрямованих на передачу знань, навичок та усвідомлення, а також на розвиток ставлення та поведінки, розширення можливостей здійснювати й захищати свої демократичні права та відповідальність у суспільстві, цінувати багатоманітність, відігравати активну роль у демократичному житті з метою просування й захисту демократії та верховенства права” [12].

Громадянська освіта має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Громадяни мають учитися бути вільними, незалежними й творчими, критично мислити, знати свої права й обов’язки, уміти працювати в колективі, вести діалог і переговори.

Результатом громадянської освіти має стати сформованість у молоді громадянської компетентності як складного особистісного утворення. Під компетентністю людини експерти Ради Європи розуміють спроможність особистості сприймати індивідуальні, соціальні виклики та потреби й відповідати на них [1, с. 10]. Вони вводять поняття “ключова компетентність”, формування якої дає змогу особистості якнайефективніше соціалізуватися в суспільстві.

Громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов’язки з ме-

тою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність є однією із ключових компетентностей особистості, що сьогодні визначені як орієнтири розвитку української освіти і як результат громадянської освіти [1, с. 10].

На думку українських педагогів (І. Жадан, Т. Клишченко, Л. Мицик, О. Навроцький, Л. Пономаренко, Р. Рябов, І. Тараненко та ін.) складовими громадянської компетентності є: *громадянські знання*, на основі яких формуються уявлення про форми й способи функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; *громадянські вміння та досвід* участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; *громадянські чесноти* – норми, настанови, цінності та якості, властиві громадянинові демократичного суспільства [5].

Таке розуміння громадянської компетентності загалом збігається з баченням змісту цієї категорії, визначеного за результатами дослідження ключових компетентностей у державах-членах Європейського Союзу, проведеного Eurydice (Інформаційна мережа освіти в Європі – О. К.). У цьому Документі, зокрема, зазначено, що громадянська компетентність є однією із соціальних компетентностей і означає поінформовану та активну участь особистості в житті суспільства, до якого вона належить [8].

У Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи визначено умови набуття молоддю європейських країн громадянської компетентності, що є прийнятними і для студентів ВНЗ України. До них належать: активна участь учнів, студентів, викладачів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом; демократизація методів навчання та виховання, взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу; поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема, реалізація педагогічних проектів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства; сприяння дослідженням, індивідуальному навчанню та ініціативі; формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою, залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання; заохочення обмінів, зустрічей і партнерства між учнями, студентами та вчителями з різних навчальних закладів з метою поліпшення міжособистісного взаєморозуміння; поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню в суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності й поваги до культурної та релігійної багатоманітності; зближення формальної та неформальної освіти; установлення відносин громадянського партнерства між школою та сім'єю, громадою, трудовим колективом і ЗМІ [1, с. 12–13].

Водночас у вищій школі слід концентрувати увагу студентів на політологічному, правовому та економічному аспектах громадянської компетентності, що передбачають розуміння сутності демократії, форм участі громадян у житті суспільства та держави, прав і обов'язків, прав і свобод людини, форм і функцій державної влади, процесів ухвалення рішень та

контролю за ними, суті ринкових відносин, економічних чинників розвитку демократичного суспільства. Особливістю формування громадянських умінь на цьому рівні освіти є здатність студента свідомо застосовувати набуті знання, уміння та навички для вирішення проблем власного життя, життя громади, держави й суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства.

Водночас у Державному стандарті вищої освіти і навчальних програмах вищів слід збалансувати зміст освіти, подаючи в ньому політологічні, соціологічні, правові та економічні знання і відповідні вміння, що потребує формування громадянської компетентності випускника ВНЗ. Лише за такої умови може бути забезпечений баланс між формуванням в них громадянських знань і умінь.

На такому підході ще раз 3 лютого 2015 р. в Будинку Уряду наголошували учасники спільного брифінгуза участі Віце-прем'єр-міністра – Міністра культури В'ячеслава Кириленка та Міністра освіти і науки Сергія Квіта щодо обов'язковості вивчення гуманітарних дисциплін в українських вищих навчальних закладах.

Під час брифінгу Віце-прем'єр-міністр – Міністр культури В'ячеслав Кириленко повідомив, що останнім часом у суспільстві активно обговорюють питання зникнення філософсько-українознавчих дисциплін із блоку предметів для обов'язкового викладання у вищих навчальних закладах. За словами Віце-прем'єр-міністра, за результатами наради було прийнято низку принципових рішень. Зокрема, учасники наради погодилися, що філософські, історичні та інші українознавчі дисципліни у вищій освіті слід зберегти, а кількість годин на їх викладання збільшити. Усі правові колізії, що виникли у зв'язку з прийняттям нового Закону України “Про вищу освіту”[9], будуть вирішені шляхом опрацювання та оприлюднення наказу Міністерства освіти і науки, що вміщуватиме всі необхідні рекомендації автономним університетам щодо збереження викладання історії, філософії, історії української культури [11].

Висновки. Таким чином, результатом громадянської освіти та громадянського виховання у вишах України має стати сформованість у студентів громадянської компетентності як складного особистісного утворення. Громадянська ж компетентність студента є однією із соціальних компетентностей і означає поінформовану та активну участь особистості студента в житті суспільства, до якого він належить.

Подальші дослідження порушеної нами в статті проблеми вбачаються у висвітленні перших результатів упровадження в навчально-виховний процес вищої школи України громадянської освіти та виховання після офіційного ухвалення на державному рівні Концепції громадянської освіти та виховання [6].

Список використаної літератури

1. Громадянська освіта : метод. посіб. для вчителя. – Київ : Етна-1, 2008. – 194 с.
2. Енциклопедичний словник з державного управління / укл.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.

3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

4. Іванюк І. В. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт / І. В. Іванюк, О. В. Овчарук, А. Б. Терещенко. – Київ : Агенція розвитку освітньої політики, 2013. – 104 с.

5. Концепція громадянської освіти в Україні: розроблена 2001 року українськими педагогами у межах проекту “Освіта для демократії в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/pgovuinidx.html#Авт>.

6. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні: проект МОН України від 29 листопада 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

7. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка ; упоряд.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін. ; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України та ін. – Київ : Основа, 2014. – 496 с.

8. Пасічник І. Д. Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / І. Д. Пасічник, А. Ф. Колодій. – Режим доступу: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/20186-Aktualn%D1%96_problemi_gromadjansk/18.html.

9. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. №1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page6>.

10. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14621.html>.

11. Філософсько-українознавчі дисципліни у вищих навчальних закладах будуть збережені: Інформаційне повідомлення про Урядовий брифінг від 03 лютого 2015 р. щодо вивчення гуманітарних дисциплін у вишах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

12. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doccu.in.ua/odg/SitePages-/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2015.

Ковнір Е. И. Гражданское образование и воспитание в учебно-воспитательном процессе высшей школы Украины: проблемы и вызовы

В статье раскрыты теоретические основы становления в Украине гражданского общества европейского образца, исследуется ход внедрения в систему высшего образования гражданского образования и воспитания, анализируется перспективный зарубежный опыт гражданского образования и воспитания, даны рекомендации научно-педагогическим работникам по преодолению проблем, которые имеют место в учебно-воспитательном процессе ВУЗов Украины во время внедрения гражданского образования и воспитания.

Ключевые слова: *глобализация общественного развития, гражданское общество, гражданское образование и воспитание, высшая школа, учебно-воспитательный процесс, гражданская компетентность, гражданская зрелость личности.*

Kovnir O. Civic Education and Upbringing in the Educational Process of the Higher School of Ukraine: Issues and Challenges

The article deals with the theoretical basis of the formation of civil society in Ukraine, the European model, we investigate the status of implementation in higher education of civic

education and upbringing, we analyzed foreign experience of civic education and training, submitted recommendations to science teachers of high schools to overcome the problems which occur in training and educational process of universities in Ukraine during the implementation of civic education and upbringing.

The purpose of this article was also coverage of modern approaches and challenges to civic education in high school of Ukraine enshrined in the new regulations of our country and setting objectives appropriate teaching staff of universities to their practical implementation in terms of transformation of modern Ukrainian society.

In modern pedagogy civic education viewed through the prism of competence approach, which provides that one of the most important results of civic education has become a civic maturity of the individual. It is a set of competencies that can actively, responsibly and effectively implement civil rights and responsibilities for the development of a democratic civil society.

Civic education is a complex dynamic system that combines civic knowledge formed the basis for understanding the forms and methods of citizen in political, legal, economic, social and cultural field of democracy; civic skills and experience in social and political life of society and practical application of knowledge; civic virtues - rules, guidelines, values and qualities of a citizen of a democratic society.

Key words: *globalization of social development, civil society, civic education and training, high school, the educational process, civic competence, civic maturity of the personality.*